

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ЧЕРНОВА Альона Костянтинівна

УДК 343.123.1

**ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ,
ПІДОЗРЮВАНОЇ В СКОЄННІ ЗЛОЧИНУ**

Спеціальність 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса-2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ МВС України.

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
ТЕРТИШНИК Володимир Митрофанович,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ МВС України,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
БЕРНАЗ Василь Дмитрович,
Одеський державний університет
внутрішніх справ МВС України,
професор кафедри криміналістики;

кандидат юридичних наук, доцент
ТРОФИМЕНКО Володимир Михайлович,
Національна юридична академія України ім. Я.Мудрого
Міністерства освіти і науки України,
доцент кафедри кримінального процесу

Захист відбудеться 17 грудня 2009 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 16 листопада 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.П. Музиченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Незважаючи на суттєві зміни кримінально-процесуального законодавства, правове регулювання затримання особи в кримінальному судочинстві України залишається нереформованим ще з радянських часів.

Аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що при провадженні дізнання і досудового слідства ще мають місце факти незаконних затримань осіб та недодержання умов тримання їх під вартою, порушення матеріальних та процесуальних прав затриманих.

Негативні факти з практики затримання підозрюваних вказують як на недосконалість чинного законодавства, так і на необхідність більш глибокого аналізу існуючих проблем правозастосовчої діяльності, обґрунтування проблеми затримання особи, яка вчинила злочин.

У наукових працях Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, І.М. Беци, І.Г. Богатирьова, А.Ф. Волобуєва, Ю.М. Грошового, А.П. Гуляєва, І.М. Гуткіна, А.Я. Дубинського, З.З. Зінатуліна, Л.М. Карнеєвої, В.М. Корнукова, О.М. Ларіна, В.К. Лисиченка, В.З. Лукашевича, Д.Є. Лук'янчикова, В.Т. Маляренка, М.І. Мельника, О.І. Михайлова, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, А.Д. Соловійова, С.М. Стахівського, М.С. Строговича, В.М. Тertiшника, В.П. Шибіко, С.О. Шейфера, М.Є. Шуміло, С.П. Щерби та інших вчених розглянуті різні аспекти проблеми затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Разом з тим, наукові праці названих вчених не вичерпують усю складну проблему, а скоріше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження. Ряд проблем розглянуті лише через призму наукових інтересів зазначених вчених, залишаються дискусійними та потребують свого вирішення з урахуванням чинного законодавства України та міжнародно-правових норм, присвячених захисту прав людини і громадянина.

Більш глибокого вивчення потребують проблеми: визначення суті та юридичних форм затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочину; з'ясування співвідношення кримінально-процесуального затримання підозрюваного з адміністративним затриманням особи; розв'язання конкуренції правових інститутів і норм щодо затримання підозрюваних у вчиненні злочину осіб; визначення процесуального статусу особи, яка затримана на місці злочину чи з поличним; законодавчого визначення підстав та порядку затримання; розробки концептуальної моделі юридичної форми затримання з поличним чи на місці злочину та кримінально-процесуального затримання особи у зв'язку з підозрою у вчиненні злочину; визначення критеріїв допустимості використання результатів затримання з

поличним у доказуванні; систематизації міжнародних правових норм щодо затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину та визначення способу їх імплементації в чинне кримінально-процесуальне законодавство.

Вирішення вказаних проблемних питань нерозривно пов'язане із забезпеченням конституційних прав і свобод людини при провадженні досудового слідства і застосуванні заходів примусу, створенням гарантій унеможливлення незаконних обмежень особистої свободи людини.

Таким чином, актуальність обраної теми дослідження обумовлена, з одного боку, наявністю низки невирішених теоретичних проблем кримінально-процесуального права щодо визначення та правової регламентації затримання підозрюваних осіб, а з іншого – важливістю створення ефективного механізму кримінально-процесуальних гарантій захисту прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження базується на основних положеннях Постанови Верховної Ради України № 1245-V від 26.06.2007 р. (реєстр. № 3732) «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан правосуддя в Україні»; Регіональної комплексної програми профілактики злочинності в Дніпропетровській області на 2006–2010 роки, затвердженої рішенням обласної ради від 27.01.2006 р. № 742-32/IV; проведено згідно з тематикою пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних закладів та наукових установ МВС України на період 2002–2005, 2004–2009 років, яка затверджена наказами МВС України № 635 від 30 червня 2002 року «Про заходи щодо організації проведення науково-дослідних робіт та впровадження їх результатів у практичну діяльність органів внутрішніх справ України» та № 755 від 5 липня 2004 року «Про затвердження пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергової розробки і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ на період 2004–2009 років». Тема дисертації відповідає тематиці наукових дослідних робіт та планам проведення наукових досліджень Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ на 2007–2009 роки, затверджених Вченою Радою ДДУВС 17 грудня 2006 року (протокол № 15), Вченою Радою ЗЮІ ДДУВС 28 вересня 2006 р. (протокол № 8).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка сучасної, такої, що відповідає принципам правової держави концептуальної моделі затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Для досягнення вказаної мети в процесі дослідження ставились і вирішувались такі завдання:

на підставі дослідження історії становлення та тенденцій розвитку кримінально-процесуального законодавства про затримання підозрюваного та обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту визначити сутність і значення сучасного інституту затримання підозрюваної особи;

розв'язати конкуренцію правових інститутів і норм щодо затримання підозрюваних у вчиненні злочину осіб та визначити співвідношення кримінально-процесуального затримання підозрюваного як тимчасового запобіжного заходу із затриманням особи з поличним чи на місці злочину;

визначити процесуальний статус особи, затриманої на місці злочину чи з поличним;

розробити концептуальну модель юридичної форми затримання з поличним чи на місці злочину та кримінально-процесуального затримання особи у зв'язку з підозрою у вчиненні злочину як тимчасового запобіжного заходу, пов'язаного із взяттям такої особи під варту;

визначити критерії допустимості використання результатів затримання з поличним у доказуванні;

систематизувати міжнародні правові норми, що стосуються затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, та визначити способи їх імплементації в чинне кримінально-процесуальне законодавство;

розробити пропозиції щодо перегляду та зміни існуючих процесуальних форм прокурорського нагляду та судового контролю за діяльністю слідчого по затриманню підозрюваних;

розробити пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства та проекту нового КПК України стосовно підстав та порядку затримання, регулювання кримінально-процесуальних відносин між суб'єктами кримінального процесу;

запропонувати шляхи щодо зміцнення процесуальних гарантій захисту прав і свобод осіб, що затримуються за підозрою в скоєнні злочину.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що складаються між суб'єктами кримінального процесу під час затримання особи, яка скоїла злочин.

Предметом дослідження є процесуальна форма затримання підозрюваної в скоєнні злочину особи.

Методи дослідження. Нормативною базою дослідження є Конституція України, міжнародні правові акти, Кримінально-процесуальний кодекс України, Закон України «Про міліцію» та інші законодавчі та підзаконні нормативні акти.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання дійсності, що віддзеркалює взаємозв'язок теорії та практики, взаємообумовленість українського та зарубіжного досвіду. Загальнонаукові методи обрані з урахуванням поставленої мети та завдань, об'єкту та предмету дослідження. У процесі дослідження використовувались

системний та логіко-структурний методи, що знадобились для визначення місця інституту затримання в системі сучасного кримінального процесу. Історико-правовий метод застосовувався для аналізу еволюції нормативно-правової бази та при дослідженні історії розвитку законодавства, що регламентує затримання підозрюваних осіб. З метою визначення сутності затримання, підстав його проведення застосовано порівняльний та логіко-юридичний методи. Для конкретизації та аналізу окремих кримінально-процесуальних відносин, що виникають чи можуть виникнути між суб'єктами кримінального процесу на стадії досудового слідства під час затримання підозрюваного, використовувався такий конкретний науковий метод, як формально-логічний. Метод порівняльно-правового аналізу застосовувався при дослідженні та аналізі кримінально-процесуального законодавства України й положень міжнародно-правових актів, а також досвіду зарубіжних країн. При формулюванні пропозицій по вдосконаленню сучасного законодавства щодо питань затримання підозрюваного використовувались методи моделювання та узагальнення. Для збору емпіричних даних використано такі методи соціології, як анкетування, опитування та спостереження. Був використаний статистичний метод для аналізу та узагальнення результатів, отриманих в ході вивчення кримінальних справ, даних статистики та іншої інформації з теми дослідження.

Специфіка дослідження зумовила міжгалузевий підхід до вирішення поставлених завдань. Теоретичним фундаментом дослідження стали праці вчених з конституційного права, кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності та інших наук.

Як емпірична база дослідження використані дані Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховного Суду України, відомості Головного слідчого управління МВС України та Генеральної прокуратури України; статистичні дані ГУ МВС України в Дніпропетровській області, опубліковані в офіційних виданнях; матеріали аналізу слідчої та судової практики; відомості, опубліковані в працях В.П. Бахіна, М.С. Карпова, В.Т. Малярєнка та інших вчених, а також результати особистого дослідження. Дисертантом проаналізовано 300 кримінальних справ, розглянутих судами в Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій та Полтавській областях. Проведено анкетування 326 слідчих МВС України та 130 дізнавачів протягом 2002–2006 років.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що з урахуванням положень Конституції України, Кримінального кодексу та проекту Кримінально-процесуального кодексу України (реєстр. № 3456-д, 2006 р.), у роботі здійснено комплексне дослідження проблем затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину; обґрунтовується та виноситься на обговорення система пропозицій по вдосконаленню процесуальної форми

затримання, визначення процесуального статусу затриманої особи, сформульовано пропозиції щодо зміцнення гарантій прав затриманої особи.

Науковою новизною відзначаються такі положення:

уперше:

виходячи з того, що на даний час особі, яка затримана на місці злочину чи з поличним, не надано жодних процесуальних прав, обґрунтовано, що статусом підозрюваного має наділятися також особа, яка затримана на місці злочину чи з поличним, з моменту складання протоколу затримання, а особа, яка тимчасово затримується й береться під варту в порядку ст. 106 КПК України, має йменуватись підслідним та наділятися комплексом характерних для такого статусу прав;

подана пропозиція щодо необхідності офіційної реєстрації акту затримання з поличним та на місці злочину в якості приводу до порушення кримінальної справи;

виходячи з того, що одним із приводів до порушення кримінальної справи за чинним законодавством є повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним, запропонована нова теоретична модель юридичного інституту – «затримання підозрюваної особи на місці вчинення злочину або з поличним»;

обґрунтовано, що затримання з поличним або на місці злочину може утворювати нерозривний комплекс послідовних взаємопов'язаних практичних дій щодо здобуття доказів та вжиття примусових заходів, пов'язаних з обмеженням свободи пересування особи, тому процедура їх провадження має бути детально визначена в законі;

розроблена концептуальна модель кримінально-процесуальних норм, які мають регламентувати затримання особи на місці злочину та з поличним;

розроблена цілісна система пропозицій щодо вдосконалення кримінально-процесуальних норм, які мають регламентувати затримання особи як тимчасовий запобіжний захід, пов'язаний із взяттям особи під варту, та створювати необхідні гарантії забезпечення прав і свобод затриманих осіб;

розроблений проект закону «Про порядок тимчасового затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину»;

на підставі викладених концептуальних уявлень про дві форми затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, розроблений проект закону «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України»;

удосконалено:

понятійний апарат теорії кримінального процесу, зокрема поняття «підслідний» та «підозрюваний»,

поняття та загальна характеристика окремих важливих юридичних дефініцій, зокрема таких, як: «затримання підозрюваного», «підстави та умови затримання»;

набуло подальшого розвитку:

пропозиція щодо законодавчого регламентування затримання підозрюваного в скоєнні злочину як тимчасового запобіжного заходу;

пропозиції щодо вдосконалення системи гарантій прав і свобод підозрюваного в кримінальному процесі;

обґрунтування твердження, що обмеження особистої свободи людини, затримання та тримання під вартою осіб допустимі лише у випадку, коли без цього вирішити завдання кримінального судочинства неможливо;

пропозиції щодо уточнення законодавчого визначення поняття підозрюваного.

По кожному з висловлених концептуальних положень дисертації внесено пропозиції щодо їх процесуального закріплення в чинному законодавстві.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації положення, висновки, пропозиції й рекомендації є внеском у розвиток сучасної науки кримінального процесу щодо затримання особи за підозрою в скоєнні злочину. Їх втілення в законодавство та правозастосовчу практику дозволить більш чітко врегулювати кримінально-процесуальні відносини на досудовому слідстві, які виникають між учасниками кримінального процесу при затриманні підозрюваного та обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, до того ж розширюють і поглиблюють загальні уявлення про специфіку діяльності слідчого та органу дізнання по затриманню підозрюваного.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у:

наукових цілях – для подальшого наукового дослідження проблем теорії та практики затримання підозрюваного;

правотворчій діяльності – при розробці проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України, для вдосконалення Закону України «Про міліцію», при внесенні змін і доповнень до чинного КПК України та інших законодавчих актів;

навчально-методичній роботі – при підготовці навчальних посібників, методичних розробок та безпосередньо в навчальному процесі під час вивчення окремих розділів кримінально-процесуального законодавства, написанні контрольних, курсових і магістерських робіт, у викладанні курсу кримінально-процесуального права, у науково-дослідній роботі викладачів та студентів;

практиці діяльності органів дізнання і досудового слідства як наукові рекомендації щодо затримання осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів;

правовиховній діяльності – при здійсненні роботи по підвищенню рівня правової та професійної культури посадових осіб органів дізнання, досудового слідства, суду та населення.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію підготовлено на кафедрі кримінального процесу Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Висновки дисертації використовуються у навчальному процесі в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ МВС України (акт впровадження від 7.04.2008 р.).

Результати дослідження та пропозиції автора направлені в Комітет з питань правової політики Верховної Ради України (акт впровадження № 04-30/18-842 від 13.05.2008 р.).

Основні положення дисертаційного дослідження викладені в тезах доповідей та наукових повідомлень на семи науково-практичних конференціях і семінарах: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми взаємодії судових та правоохоронних органів у процесі реалізації завдань кримінального судочинства» (м. Запоріжжя, 28–29 травня 2004 р.); Всеукраїнському науково-практичному семінарі по актуальним проблемам удосконалення кримінально-процесуального законодавства (м. Дніпропетровськ, 28 травня 2004 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми організації досудового слідства» (м. Запоріжжя, 20–21 травня 2005 р.); Науково-практичному семінарі «Концептуальні проблеми проекту кримінально-процесуального кодексу України, судова реформа в Україні» (м. Дніпропетровськ, 4 липня 2005 р.); Науково-практичному семінарі з актуальних питань кримінального процесу (м. Дніпропетровськ, 26 травня 2006 р.); Науково-практичному семінарі «Державна політика у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні» (м. Дніпропетровськ, 28 лютого 2008 р.); Науково-практичній конференції «Правова держава: історія, теорія та сучасність» (м. Дніпропетровськ, 2 грудня 2008 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації знайшли відображення у десяти наукових публікаціях, шість з яких – статті у фахових виданнях, затверджених ВАК України, три – тези наукових конференцій.

Структура дисертації обумовлена метою, предметом і завданням дослідження, відповідає логіці наукового пошуку і вимогам ВАК України, складається зі вступу, двох розділів, до складу яких входять шість підрозділів, висновків, семи додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 241 сторінка, додатки – 49 сторінок, список використаних джерел містить 211 найменувань і розташований на 21 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується вибір та розкривається актуальність теми дослідження, стан її наукової розробки, зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета та завдання, об'єкт та предмет дослідження, його методи, наукова новизна одержаних результатів, їх теоретична та практична цінність, викладаються положення, що виносяться на захист, наводяться дані про апробацію результатів дослідження та публікації.

Перший розділ «Місце інституту затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину, у структурі кримінального процесу України» складається з трьох підрозділів і присвячений аналізу базових понять, підстав, умов та процесуальної форми затримання, історії становлення та тенденцій розвитку проблем теорії та практики затримання.

У **підрозділі 1.1. «Поняття та юридична природа затримання, основні етапи становлення інституту затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину»** на основі чинного законодавства визначаються особливості затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, як інституту кримінально-процесуального права, аналізуються тенденції розвитку інституту затримання, наводиться авторський підхід до періодизації етапів розвитку інституту затримання.

Доведено, що наявність інституту затримання в кримінально-процесуальному законодавстві не викликає сумнівів у своїй доцільності, а затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, є найбільш складним інститутом кримінально-процесуального права, при застосуванні якого нерідко допускаються порушення прав людини, що обумовлює необхідність його глибокого дослідження.

Інститут затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, включає в себе норми, які визначають підстави затримання особи, процесуальну форму затримання, надання затриманій особі процесуального статусу, гарантії забезпечення прав затримуваної особи, умови і порядок тримання її під вартою, нагляд і процесуальний контроль за законністю затримання, підстави і порядок звільнення з-під варти та реабілітації.

Даний інститут продиктований потребою практики і спрямований як на посилення протидії злочинності, швидке й повне розкриття злочинів, викриття і справедливе покарання винних осіб, так і на створення гарантій захисту прав і свобод людини.

У чинному КПК України не досить чітко визначені підстави для затримання підозрюваного, процесуальний статус підозрюваного, поняття, форми і порядок затримання.

У **підрозділі 1.2. «Порівняльний аналіз інститутів затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину»** аналізуються процесуальні

інститути затримання підозрюваних осіб у різних зарубіжних країнах двох правових систем, розкриваються та порівнюються різноманітні підходи до статусу затриманих осіб, наводяться та систематизуються основні положення міжнародно-правових норм щодо затримання осіб, що вчинили злочин.

Зазначається, що необґрунтоване затримання, тримання під вартою чи арешт вважаються в міжнародному співтоваристві одними з найбільш грубих порушень права людини на свободу й особисту недоторканість.

На підставі аналізу положень кримінально-процесуального законодавства іноземних держав зроблено висновок про те, що незважаючи на виключні випадки для затримання, які вказані в основних міжнародних актах, закон багатьох іноземних країн передбачає чималий перелік осіб, які мають право проводити затримання, а також наділяє їх широким колом повноважень.

Прогалиною чинного кримінально-процесуального законодавства України та інших країн СНД є те, що в законі фактично не визначений статус особи, яка затримується на місці злочину чи з поличним. Для розв'язання цієї проблеми з урахуванням позитивного досвіду кримінально-процесуального законодавства Німеччини пропонується окремо визначити процесуальний статус особи, яка затримується на місці злочину або з поличним, та статус особи, яка тимчасово береться під варту, для чого в КПК України запропоновано включити такі дефініції:

1. «Підозрюваний» – особа, затримана на місці злочину чи з поличним.

2. «Підслідний» – особа, щодо якої порушено кримінальну справу або щодо якої обрано запобіжний захід до визнання її обвинуваченою, а також особа, відносно якої здійснюється провадження в порядку ст. 7-3 КПК України, та неосудна особа, щодо якої здійснюється провадження за правилами глави 34 КПК України «Застосування примусових заходів медичного характеру».

У підрозділі 1.3. «Вимоги сучасної практики та передумови до перегляду правової регламентації затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину» проаналізовано недоліки чинного законодавства, проблеми слідчої практики та наведено концептуальні підходи до вдосконалення процесуальної форми затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину.

На підставі юридичного аналізу призначення, змісту та сталої практики проведення органами дізнання та досудового слідства затримання осіб, які підозрюються в скоєнні злочину, зроблено висновок, що в теорії кримінального процесу та в кримінально-процесуальному законодавстві мають отримати розроблення два процесуальних інститути, що відповідають двом формам затримання, які фактично названі в законі: 1) затримання з поличним чи на місці злочину; 2) затримання підозрюваного – тимчасове

взяття особи під варту як тимчасовий запобіжний захід, який полягає у взятті підозрюваного під варту на строк до сімдесяти двох годин.

Перша форма затримання на сьогодні взагалі залишається поза увагою законодавчого регулювання і без визначеної в законі процесуальної форми провадження, що призводить на практиці до порушень прав людини.

На підставі результатів вивчення кримінальних справ, опитування слідчих, аналізу проблем практичної діяльності та норм кримінально-процесуального права України, доведено, що регламентація в чинному законі затримання підозрюваного в скоєнні злочину лише як тимчасового запобіжного заходу не є досконалою і правильною, бо не забезпечує потреб практичних працівників.

Другий розділ «Проблеми теорії та практики затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину, та забезпечення її прав у кримінальному процесі України» складається з трьох підрозділів і присвячений аналізу концептуальних моделей вдосконалення структурних елементів процесуального інституту затримання та процесуальної форми затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

У *підрозділі 2.1. «Затримання підозрюваного на місці злочину та з поличним»* подається й аргументується концептуальна модель процесуальної форми затримання особи на місці злочину чи з поличним.

Затримання на місці злочину чи з поличним – кримінально-процесуальна дія, яка може здійснюватись органом дізнання, слідчим чи прокурором з метою запобігання злочину, з'ясування причетності особи до вчиненого злочину, закріплення обставин вчинення злочину та його слідів.

Затримання особи полягає в обмеженні свободи і вільного пересування особи та доставці її до правоохоронного органу на термін до чотирьох годин. Строк затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину, обчислюється з моменту фактичного її затримання.

Затримання на місці злочину чи з поличним має бути регламентовано кримінально-процесуальним законом в якості окремої слідчої дії та приводу до порушення кримінальної справи.

Запропонована законодавча регламентація затримання на місці злочину чи з поличним складається з таких основних положень:

органи дізнання, слідчий чи прокурор мають право затримати особу на місці злочину чи з поличним та доставити її до місця розташування правоохоронного органу за наявності однієї з таких підстав:

1) коли цю особу застигли при вчиненні злочину або на місці злочину безпосередньо після його вчинення;

2) коли очевидці або жертви злочину вкажуть на дану особу як на таку, що вчинила злочин;

3) коли на особі або на її одязі, при ній, в її транспортному засобі, житлі чи іншому помешканні виявлено знаряддя, об'єкти злочинних дій чи

неспростовні речові докази, що у своїй сукупності вказують на цю особу як на таку, що вчинила злочин;

4) коли під час безпосереднього спостереження і технічного документування або зняття інформації з технічних каналів зв'язку в процесі оперативно-розшукової діяльності уповноважених на це органів отримані такі неспростовні фактичні дані, які самі по собі чи в сукупності з іншими даними дають підставу вважати, що особа готується до вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину і злочин буде доведено до кінця, або вказують на цю особу, як на таку, що вчинила злочин;

5) коли особа, яка вчинила особливо тяжкий чи тяжкий злочин, з'явилась із повинною, та затримання вкрай необхідне для забезпечення її безпеки та вирішення інших завдань судочинства;

затримання особи з поличним чи на місці злочину здійснюється у випадках, коли іншими засобами забезпечити вирішення завдань судочинства неможливо,

під час проведення затримання особи на місці злочину чи з поличним необхідно вжити заходів до фіксації обстановки та обставин вчинення злочину, охорони місця події, здійснити невідкладні дії по виявленню, закріпленню та вилученню слідів злочину та інших фактичних даних, що можуть мати значення доказів у кримінальному судочинстві,

протокол затримання з поличним чи на місці злочину негайно реєструється в документах обліку заяв і повідомлень про злочини і є приводом до порушення кримінальної справи,

протягом чотирьох годин з моменту затримання особи орган дізнання, слідчий чи прокурор має прийняти відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства рішення: про порушення кримінальної справи і тимчасове взяття особи під варту, обрання чи відмову в застосуванні будь-якого передбаченого законом запобіжного заходу або про надання особі права залишити правоохоронний орган.

У підрозділі 2.2. «Регламентация затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину, як тимчасового запобіжного заходу» розкривається значення та визначається сутність, підстави застосування, порядок процесуального оформлення тимчасового затримання підозрюваного, а також підстави звільнення особи, яка затримана за підозрою в скоєнні злочину.

Тимчасове затримання підозрюваного – тимчасовий запобіжний захід, який полягає у взятті органом дізнання, слідчим чи прокурором підозрюваного під варту на строк не більше сімдесяти двох годин без судового рішення про арешт, і здійснюється з метою припинення злочинної діяльності та запобігання спробам сховатися від слідства, а також вчинення дій, спрямованих на перешкоджання встановленню об'єктивної істини у справі.

Запропонована законодавча регламентація тимчасового затримання осіб полягає у такому:

1. Особа, підозрювана у вчиненні злочину, може бути тимчасово затримана (взята під варту) на строк не більше сімдесяти двох годин лише за наявності достатніх доказів вчинення нею злочину, за який за законом може бути призначено покарання у вигляді арешту чи позбавлення волі.

2. Про тимчасове затримання підозрюваного орган дізнання, слідчий або прокурор виносить мотивовану постанову.

3. Підозрюваній у вчиненні злочину особі повідомляється, що з моменту винесення постанови про затримання вона користується правами підслідної особи та роз'яснюються права і обов'язки підслідного. Копія постанови про тимчасове затримання підозрюваного з декларацією прав та обов'язків підслідного негайно вручається затриманому. До першого допиту взятому під варту підслідному має бути надана можливість годинної зустрічі із захисником наодинці.

4. Протягом сімдесяти двох годин після затримання орган дізнання, слідчий чи прокурор:

звільняє затриманого – якщо не підтвердилась підозра у вчиненні злочину, закінчився встановлений законом строк затримання або затримання було здійснено безпідставно чи з порушенням вимог закону;

звільняє затриманого й обирає щодо нього запобіжний захід, не пов'язаний з триманням під вартою;

доставляє затриманого до судді з поданням про обрання йому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

5. Якщо орган дізнання, слідчий вважає, що є підстави для обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, він вносить подання до суду, про що письмово сповіщає прокурора не менш, ніж за добу до розгляду подання в суді. Прокурор, заступник прокурора по нагляду за органами досудового слідства або інші помічники прокурора за його дорученням можуть приймати участь у розгляді в суді подання слідчого про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, про що робиться відмітка в протоколі судового засідання.

6. Протягом сорока восьми годин з моменту отримання подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту суддя зобов'язаний дати санкцію на арешт підслідного або звільнити його.

Наголошується, що рішення посадової особи органу дізнання та досудового слідства про звільнення особи має бути оформлено у вигляді постанови, що є єдиним процесуальним документом, на підставі якого начальник установи (місця) попереднього ув'язнення осіб, затриманих за підозрою в скоєнні злочину, може випустити таку особу з-під варти, та наводяться пропозиції щодо змісту та оформлення вказаного процесуального документу.

Підкреслено, що затримання підозрюваного у вчиненні злочину в якості тимчасового запобіжного заходу провадиться лише по порушеній кримінальній справі, за наявності зібраних достатніх, неспростовних і безсумнівних доказів вчинення особою конкретного злочину, після їх збору та оцінки.

У **підрозділі 2.3. «Удосконалення процесуального статусу та забезпечення прав і свобод затриманої особи»** подається й аргументується концептуальна модель процесуальних норм, які визначають права й обов'язки підозрюваного і підслідного, а також процесуальні гарантії реалізації їх прав і свобод.

Обґрунтовується, що суттєвим елементом змісту правового статусу затриманих повинно стати те, що їм надається можливість користуватись привілеями презумпції невинуватості, обмеження їх прав не може переслідувати мету покарання, а застосовується лише для того, щоб з'ясувати причетність особи до скоєного злочину в рамках забезпечення досягнення цілей кримінально-процесуального закону.

У рамках розгляду правового статусу особи, яка затримана за підозрою в скоєнні злочину, надано пропозиції щодо розширення переліку прав підозрюваного (підслідного), а також стосовно вирішення проблем, які виникають при реалізації прав останнього на захист.

Підозрюваному доцільно не тільки роз'яснити його права, а й вручити окремо декларацію прав підозрюваного, про що необхідно вказати в протоколі затримання.

Зроблено висновок, що основними процесуальними гарантіями реалізації прав особи, затриманої за підозрою в скоєнні злочину, є:

закріплення в Кримінально-процесуальному кодексі переліку основних прав затриманого;

визначення в законі обов'язку посадових осіб органів дізнання та досудового слідства роз'яснити підозрюваному його права та порядок їх реалізації;

закріплення в КПК України правила щодо обов'язкового повідомлення родичів затриманого про проведене затримання;

закріплення в законі права підозрюваного (обвинуваченого) на використання юридичної допомоги захисника;

визначення в кримінально-процесуальному законі права затриманої особи на оскарження дій посадових осіб, які здійснили затримання, а також рішень суду;

вказівка в законі на обов'язковість пред'явлення обвинувачення особі, щодо якої застосовано запобіжний захід, у визначений законом термін;

передбачення в Кримінальному кодексі України кримінальної відповідальності посадових осіб за незаконні дії при затриманні і проведенні досудового слідства.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що полягає у визначенні сутності інституту затримання підозрюваного в скоєнні злочину, розробці концептуальної моделі юридичної форми затримання, розв'язанні питань щодо процесуального статусу затриманої особи. Найбільш вагомими теоретичними висновками та основними результатами наукового дослідження визначаються такими положеннями:

1. На підставі дослідження тенденцій розвитку та сучасного стану кримінально-процесуального законодавства України та зарубіжних країн про затримання підозрюваного та обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту з метою розв'язання конкуренції сучасних правових інститутів і норм щодо затримання доведено, що в чинному кримінально-процесуальному законодавстві, а також в офіційних проектах КПК України фактично названі дві форми затримання: 1) затримання з поличним чи на місці злочину; 2) тимчасове взяття особи під варту як тимчасовий запобіжний захід.

Перша форма затримання на сьогодні знаходиться поза увагою законодавчого регулювання і без визначеної в законі процесуальної форми провадження. Друга форма затримання – тимчасове взяття особи під варту, потребує суттєвого вдосконалення.

2. З метою вдосконалення чинного законодавства та проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України висунуто пропозиції щодо законодавчого закріплення підстав та порядку затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину.

3. У сенсі розкриття значення однієї з форм затримання – затримання на місці злочину чи з поличним визначено критерії допустимості використання результатів такого затримання в доказуванні.

У протоколі затримання особи на місці злочину мають бути зафіксовані фактичні обставини вчинення злочину та його сліди, а при затриманні з поличним – речові докази причетності особи до злочину. Занесена до протоколу затримання інформація про обставини затримання (пояснення підозрюваного тощо) відноситься до судових доказів за умови її перевірки та визначення належності до справи, допустимості й достовірності.

3. З урахуванням проведеного анкетування та вивчення кримінальних справ виявлені основні недоліки, які допускаються слідчими та співробітниками органу дізнання при складанні протоколу затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину, а також викладено пропозиції щодо закріплення в законі основних вимог до процесуального оформлення та змісту вказаного процесуального документу.

4. Доведено, що взяття особи під варту, у тому числі й тимчасове (тимчасове затримання) допустимо лише за наявності неспростовних і безсумнівних доказів вчинення такою особою злочину. Рішення слідчого, органу дізнання про ув'язнення особи має бути обґрунтованим, мотивованим і законним.

5. У контексті розгляду підстав для звільнення затриманого обґрунтовано, що орган дізнання, слідчий повинні звільнити особу, затриману за підозрою в скоєнні злочину, у таких випадках:

а) з'явилися обставини, які дозволяють обмежитись застосуванням запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі;

б) у разі перекваліфікації складу злочину на менш тяжкий, кримінальна відповідальність за який не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі;

в) затримання було безпідставним та незаконним.

6. З метою вдосконалення законодавчого визначення процесуального статусу особи, яка затримується на місці злочину або з поличним, та статусу особи, яка тимчасово береться під варту (підслідного) запропоновано комплекс змін та доповнень до кримінально-процесуального законодавства України, які повинні забезпечити дотримання прав та свобод осіб, що піддаються названим двом видам затримання. Обґрунтовано, що у зв'язку з цим доцільно вдосконалити передбачені Кримінально-процесуальним кодексом України основні дефініції, що стосуються статусу учасників процесу, та ввести до законодавчого обігу поняття «підслідний». Наведено авторське визначення понять: «підозрюваний», «обвинувачений», «підсудний».

7. У контексті винаходження шляхів до зміцнення процесуальних гарантій захисту прав і свобод осіб, що затримуються за підозрою в скоєнні злочину, пропонується поширити коло прав, які необхідно закріпити в законі стосовно підозрюваних та підслідних осіб, та окреслено обов'язки посадових осіб органів дізнання та досудового слідства по забезпеченню їх реалізації.

8. З урахуванням особистого практичного досвіду автора та результатів проведеного опитування співробітників слідчих підрозділів при розгляді питання про характер правовідносин, які виникають між учасниками кримінального процесу при застосуванні інституту затримання, доведено, що сучасне правове та процесуальне становище слідчого знаходиться на неналежному рівні, а процесуальна самостійність слідчого діючим законом лише проголошена, але не забезпечена, його процесуальні можливості і права обмежені та порушені.

9. Приділено увагу проблемам, які виникають із затриманням особи при розв'язанні питання про екстрадицію. З урахуванням того, що чинний КПК України не містить жодних норм щодо підстав, порядку проведення

затримання за запитом іноземної держави, запропоновано включити положення міжнародно-правових актів щодо затримання осіб, стосовно яких надійшов запит на видачу з іноземної країни, у діюче кримінально-процесуальне законодавство у вигляді окремих частин статей, що регламентують порядок, підстави затримання та звільнення осіб.

10. З урахуванням вивчених та систематизованих положень міжнародних правових актів, що стосуються затримання особи за підозрою в скоєнні злочину, та розглянутих норм кримінально-процесуального законодавства іноземних країн двох правових систем наголошується, що для того, щоб кримінально-процесуальне право України в повній мірі відповідало цілям, що стоять перед ним, воно повинно включати положення, які б відображали зміст міжнародно-правових актів щодо меж затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину, та гарантій захисту прав і свобод такої особи.

11. Виходячи із закономірностей теорії і практики кримінального процесу, розроблено конкретні та загальні пропозиції щодо вдосконалення інституту затримання підозрюваних осіб. Ці положення системно подані у вигляді двох аргументованих законопроектів, що висуваються на захист і пропонуються до законодавчого втілення:

1. «Про порядок тимчасового затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину»,
2. «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» (проекти законів викладені в додатках дисертації).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Чернова А.К. Концептуальні проблеми визначення підстав затримання підозрюваного /А.К. Чернова //Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ України : зб. наук. праць. – 2002. – № 3. – С. 178–186.

2. Чернова А.К. Деякі аспекти тлумачення підстав для затримання підозрюваного /А.К. Чернова //Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 1. – С. 290–297.

3. Чернова А.К. Кримінально-процесуальні проблеми затримання підозрюваного /А.К. Чернова //Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 2. – С. 101–109.

4. Чернова А. Процесуальна самостійність слідчого – декларативна чи діюча норма КПК України /Альона Чернова //Юридичний журнал. – 2005. – № 3 (33). – С. 113–115.

5. Чернова А.К. Проблеми вдосконалення законодавства про скасування та зміну запобіжного заходу /А.К. Чернова // Науковий вісник

Юридичної академії МВС України: зб. наук. праць. – 2005. – Спеціальний випуск № 1 (23). – С. 109–114.

6. Чернова А.К. Процесуальна самостійність слідчого та проблеми застосування запобіжних заходів /А.К. Чернова //Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць. – 2006. – Спеціальний випуск № 1 (28). – С. 94–101.

7. Чернова А.К. Удосконалення інституту затримання підозрюваного /А.К. Чернова //Право і суспільство. – 2008. – № 6. – С. 83–87.

8. Чернова А.К. Гарантії захисту прав і свобод особи, затриманої за підозрою в скоєнні злочину /А.К. Чернова //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми взаємодії судових та правоохоронних органів у процесі реалізації завдань кримінального судочинства»], 28–29 травня 2004 р. – Запоріжжя: Юридичний інститут МВС України, 2004. – Ч. 1. – С. 76–79.

9. Чернова А.К. Слідчий – хто він: посередник між прокурором і суддею чи процесуально самостійна особа? /А.К. Чернова //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Теоретичні та практичні проблеми організації досудового слідства»], 20–21 травня 2005 р. – Запоріжжя : Юридичний інститут МВС України, 2005. – Ч. 2. – С. 157–162.

10. Чернова А.К. Концептуальні аспекти проекту Закону «Про тимчасове затримання особи» /А.К. Чернова //Матеріали науково-практичного семінару [«Державна політика у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні»], 28 лютого 2008 р. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2008. – С. 160–162.

АНОТАЦІЯ

Чернова А.К. Затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2009.

У дисертації на монографічному рівні комплексно вивчені актуальні теоретичні та практичні проблеми, які виникають при затриманні особи, підозрюваної в скоєнні злочину.

Проаналізовано проблеми, що виникають у повсякденній діяльності органів слідства та дізнання при затриманні особи, яка вчинила злочин, та забезпеченні захисту її прав; запропоновано авторське вирішення проблеми правової регламентації затримання. Розглянуто та вдосконалено теоретичні

моделі процесуальних дій – «затримання на місці злочину та з поличним», «тимчасове затримання підозрюваного».

Обґрунтовується необхідність надавати статус підозрюваного особі, яка затримана на місці злочину та з поличним, а особі, що взята під варту – статус підслідного. Внесено пропозиції по вдосконаленню процесуального статусу підозрюваного та підслідного, визначені гарантії прав даних учасників процесу.

Розроблений проект закону «Про порядок тимчасового затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину».

Ключові слова: затримання, підозрюваний, процесуальна форма затримання, гарантії прав підозрюваного, запобіжний захід.

АННОТАЦИЯ

Чернова А.К. Задержание лица, подозреваемого в совершении преступления. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2009.

Диссертация является комплексным теоретическим исследованием уголовно-процессуального регламентирования задержания лиц, совершивших преступление. Исследование проводилось в контексте поиска наиболее эффективных процессуальных форм законодательного закрепления и нормативного регулирования деятельности правоохранительных органов по задержанию лиц, подозреваемых в совершении преступления.

Рассмотрены вопросы развития института задержания лица, подозреваемого в совершении преступления, определена его суть, взаимосвязь с другими видами мер процессуального принуждения уголовного процесса. Проведен сравнительный анализ норм, регламентирующих задержание подозреваемого, с соответствующими положениями уголовно-процессуального законодательства зарубежных стран и требованиями международно-правовых актов.

В диссертации на монографическом уровне комплексно изучены актуальные теоретические и практические проблемы, возникающие в повседневной деятельности органов следствия и дознания при задержании лица, совершившего преступление, и обеспечении защиты его прав; предложено авторское решение проблемы правовой регламентации задержания.

Рассмотрены и усовершенствованы теоретические модели процессуальных действий – «задержание на месте преступления и с

поличным», «временное задержание подозреваемого». Впервые обосновано, что первая форма задержания – «на месте преступления», представляет собой следственное действие, которое может проводиться до возбуждения уголовного дела, а вторая – является временной мерой пресечения. Проанализированы мотивы, основания и цель задержания, основания и порядок освобождения подозреваемого лица из-под стражи. Определены критерии допустимости использования результатов задержания в доказывании.

Изложены требования к порядку процессуального оформления указанных форм задержания и к содержанию процессуальных документов.

Рассмотрены действующие виды прокурорского надзора и судебного контроля за соблюдением прав граждан, задержанных по подозрению в совершении преступления. Внесены предложения по усовершенствованию и упрощению процедуры избрания задержанному лицу меры пресечения в виде содержания под стражей.

Обосновывается необходимость предоставлять статус подозреваемого лицу, задержанному на месте преступления и с поличным, а лицу, взятому под стражу – статус подследственного. Внесены предложения по усовершенствованию процессуального статуса подозреваемого и подследственного, определены гарантии прав данных участников процесса.

Разработан проект закона «О порядке задержания лиц, подозреваемых в совершении преступления».

Ключевые слова: задержание, подозреваемый, процессуальная форма задержания, гарантии прав подозреваемого, мера пресечения.

SUMMARY

Chernova A.K. Detaining of a person suspected in committing a crime. – Manuscript.

The dissertation for obtaining an academic degree of Candidate of Legal Sciences, specialty – 12.00.09 – criminal process and criminalistics; forensic examination; operative-search activity – Odesa National Academy of law, Odesa, 2009.

The acute theoretic and practical problems are thoroughly investigated in the thesis, which arise during the detaining of a person suspected in committing a crime.

The problems arising in the investigation organs' activity during the detaining of a person suspected in committing a crime and ensuring his rights on defense, were analyzed; the author's vision of legal regulation of detention was suggested.

The theoretic models of process actions were investigated and improved – «detention at the place of a crime and red-handed», «temporal detention of a suspect».

The necessity to grant the status of a suspect to a person, detained at the place of a crime and red-handed, and to a person arrested – the status of that under investigation.

Some suggestions were made for perfection of process status of a suspect, and that of under investigation, the rights guaranties of a process sides were defined.

The project of a law was worked out «About the detention of persons, suspected in committing a crime».

Key words: detention, suspect, process form of detention, rights guaranties of a suspect, stopping measure.